

قوم گیاه شناسی گیاهان غیر علوفه‌ای منطقه دلی کما

(دره‌ای کوهستانی در زاگرس مرکزی)

سیده معصومه دیف‌رخش*

حسین بارانی**

جواد پور رضائی***

تاریخ دریافت: ۹۳/۲/۴

تاریخ پذیرش: ۹۳/۷/۵

چکیده

دانش بومی بخشی از فرهنگ منحصر به فرد هر سرزمین است که در جهت سازگاری با شرایط محیطی خاص زیست بوم از طریق تجربه حاصل شده است و به مرور به بخشی از فرهنگ اجتماعی و تولیدی آن جامعه تبدیل شده است. اتنوبوتانی نزدیکترین روش ممکن برای مطالعه دانش مردم از کاربردهای متعدد گیاهانی است که آنها بکار می‌برند. این مطالعه بخشی از تحقیق گسترده‌ای است که در زمینه

* کارشناسی ارشد مرتعداری دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان. Difrakhsh.m@gmail.com

** دانشیار مرتعداری دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.

*** عضو هیئت علمی گروه مرتع و آبخیزداری دانشگاه صنعتی خاتم الانبیا بهبهان.

دانش بومی گیاه‌شناسی در میان ایل طیبی و در منطقه دلی‌کما (دره‌ای کوهستانی از بیلاقات شهرستان دهدشت) در استان کهگیلویه و بویراحمد انجام شده است. در این مطالعه که یک پژوهش کیفی در مقوله گیاه قوم‌شناسی است، از تکنیک‌های کیفی گردآوری اطلاعات مانند مصاحبه بدون ساختار و مشاهده مشارکتی استفاده شده است. در مجموع ۱۸۹ گونه شناسایی شد که از این میان ۶۸ گونه گیاهانی بودند که استفاده غیرعلوفه‌ای داشتند. از گیاهان شاخص منطقه می‌توان به آویشن دناپی، کاکوتی، بلوط و انواع گون‌ها اشاره کرد. موارد مورد استفاده این گیاهان شامل استفاده‌های دارویی، غذایی، تهیه ابزار، ساختمان‌سازی و استخراج شیرها و عصاره‌های صنعتی بود. مردم بومی دانش کافی در مورد زمان رویش، فصل برداشت، روش چیدن، خشک کردن و ساخت انواع ابزار، استخراج انواع شیرها و کاربردهای متفاوت دارویی هر گیاه داشتند. متأسفانه به دلیل از بین رفتن سنتها، حجم زیادی از دانش بومی در حال از بین رفتن است. محققان گیاه‌شناسی قومی می‌توانند نقش مهمی در ثبت و ماندگار کردن این فولکلور غنی نانوشته پیش از این که در میان شتاب‌ناک اخیر تمدن از بین رود، بازی کنند.

واژه‌های کلیدی: قوم‌گیاه‌شناسی، کهگیلویه، ایل طیبی

مقدمه‌ای بر مباحث دانش بومی و گیاه‌شناسی قوم‌شناس

دانش بومی را می‌توان بخشی از فرهنگ منحصر به فرد هر زیست‌بوم یا سرزمین دانست و آن دانش و یافته‌هایی است که در جهت سازگاری با شرایط محیطی خاص زیست‌بوم از طریق تجربه حاصل شده است و به مرور به بخشی از فرهنگ اجتماعی و تولیدی آن جامعه تبدیل شده است (جمعه پور، ۱۳۸۵: ۶۴-۲۷).

دانش بومی گیاه‌شناسی یا قوم‌گیاه‌شناسی قدمتی به عظمت تاریخ بشر دارد اما واژه اتنوبوتانی^۱ را اولین بار هارشبرگر^۲، گیاه‌شناس آمریکایی استفاده کرد که به مطالعه گیاهان

-
1. Ethnobotany
 2. John Harshburger

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۱۵۵

گیاهان مورد استفاده توسط مردمان بومی پرداخته بود. این دانش از آن زمان به بعد به عنوان بخشی از دانش سنتی تعریف شده است و مطالعه‌ای است که تلاش می‌کند دریابد گیاهان چگونه به عنوان غذا، پناهگاه، درمان، لباس، شکار، مراسم مذهبی و... استفاده می‌شوند

(Qureshi & Bhatti, 2008: 468-473). اتنوبوتانی شناخت چند جانبه نقش گیاهان یک منطقه در دانش زیست محیطی اقوام محلی است (Meng, et al., 2009: 350-368). اتنوبوتانی دارای شاخه‌هایی مانند گیاه‌شناسی، اکولوژی، بیوشمی، سم‌شناسی، داروسازی، پزشکی، تغذیه، کشاورزی، مذهب، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، زبان‌شناسی، تاریخ و باستان‌شناسی است (Qureshi & Bhatti, 2008: 468-473). اتنوبوتانی به بررسی گیاهان خوراکی، دارویی، گیاهان مورد استفاده در غذاها، آیین و رسوم استفاده از گیاهان و گیاهان صنعتی یا الیاف، چوب‌ها، شیرها و عصاره‌های گیاهی، رنگ‌های گیاهی، سموم و کودهای گیاهی، گیاهان مورد استفاده در خانه‌سازی، ابزار و ... می‌پردازد (Posey, 2002: 3-12).

اتنوبوتانی در سراسر جهان به عنوان شاخه‌ای از دانش بومی به‌خوبی تثبیت شده و تحقیقات زیادی در این زمینه انجام شده است. از جمله کو^۱ در سال (۲۰۰۸) اتنوبوتانی قبیله راما در جنوب شرقی نیکاراگوئه را گزارش کرد. قریشی و باتی (۲۰۰۸) نیز مطالعه خود را در زمینه اتنوبوتانی از صحرای نار^۲ گزارش دادند. منگ^۳ و دیگران (۲۰۰۹) به بررسی اتنوبوتانی گیاهان چینی پرداختند. تایوری^۴ و دیگران (۲۰۱۰)؛ راجندران و ماهاراجان^۵ (۲۰۱۱) در مناطقی از هند، گیدای^۶ و دیگران (۲۰۱۰) در جنوب غربی اتیوپی، قربانی (۲۰۰۵) در منطقه ترکمن صحرای ایران و تین^۷ و دیگران (۲۰۰۷) به

-
1. Coe
 2. Nra
 3. Meng
 4. Tiwari
 5. Rajendran, S. R., and Maharajan
 6. Giday
 7. Tene

بررسی اتنوبوتانی گیاهان کشور اکوادور پرداختند. همچنین در حاشیه منطقه ساردینیای ایتالیا، تروئی و دیگران (۲۰۰۷) در جنوب شرقی مراکش، قریشی و باتی (۲۰۰۷) از صحرای نارای پاکستان، کئو و دیگران، (۲۰۰۸)؛ در افریقا آلبکورک^۱ و دیگران (۲۰۰۷) در شمال شرق برزیل، ردی^۲ و دیگران (۲۰۰۹) در هند یوزن^۳ و دیگران (۲۰۰۴) به مطالعه گیاهان دارویی و خوراکی پرداختند.

در طول سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۹ مطالعات اتنوبوتانی گسترده بر روی گیاهان خوراکی وحشی در سراسر دنیا از جمله در هفت کشور آلبانی، قبرس، مصر، ایتالیا، مراکش، یونان و اسپانیا انجام گردید (Hadjichambis & et al. 2007:11-32). مطالعات نشان داد که کیفیت و کمیت دانش سنتی در میان چندین کشور مورد مطالعه متفاوت است و ارتباط نزدیکی با سنتها، باورها، محیط و میراث فرهنگی هر کشور دارد. گرچه گیاهان خوراکی در پنج کشور مورد بررسی دارای تنوع زیادی هستند اما اشتراکاتی نیز در گیاهان مناطق مدیترانه بویژه در فرهنگ استفاده از گیاهان خوراکی وجود دارد.

پنگل و دیگران (۲۰۱۰) گزارش کردند که بومیان مناطق آسیایی وضعیت گیاهان را از لحاظ سطح پوشش به سه دسته کشت شده، وحشی و ناشناخته تقسیم کرده و فراوانی گیاهان را در دانش بومی آنان در گروه‌های امن، پراکنده، در معرض خطر، آسیب پذیر و نادر بررسی و اعلام کردند.

اغلب مطالعات اتنواکولوژی خاورمیانه در مناطق کوهستانی، دره‌های خنک، مناطق جنگلی و مکان‌های دارای طبیعت بکر و پوشش گیاهی غنی انجام گردیده، زیرا قبایل بومی نیز اغلب در این محل‌ها ساکن بوده و ارتباط تنگاتنگی با طبیعت اطراف خود برقرار کرده‌اند (Khan and Khatoon, 2008:277° 295)

-
1. Albuquerque
 2. Reddy
 3. Uzun

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۱۵۷

علی - اشتایه و دیگران (۲۰۰۸) بررسی مقایسه‌ای اتنوبوتانی گیاهان خوراکی را در پانزده منطقه از فلسطین انجام داده‌اند. دسته‌بندی گیاهان خوراکی براساس باورهای عامیانه انجام گردیده و نهایتاً گیاهان به دسته‌های: سبزی‌های خوراکی، میوه‌ها، چای‌های کوهی و افزودنی‌هایی غذایی تقسیم شده‌اند.

در بیشتر منابع بررسی شده در خاورمیانه، مردم محلی بسیاری از گیاهان را خام و تعدادی زیادی را نیز پخته مصرف می‌کردند (Loi & et al. 2004: 277° 295).

محققان میزان استفاده از گیاهان را بر حسب گل آذین، برگ، میوه، ساقه، غده‌ها، ریشه‌ها و ساقه‌ها بیان کرده‌اند که به ترتیب برگ، ساقه، میوه و گل آذین بیشترین کاربرد را داشته است. (Ali-Shtayeh & et al. 2008: 4 - 13) طب سنتی و پیشینه استفاده از گیاهان دارویی در تمدن مدیترانه بیش از چند هزار سال قدمت دارد (De Vos, 2010:28). (-47)

سازمان بهداشت جهانی تخمین زده است که حفظ سلامتی انسان‌ها وابسته به استفاده از داروهای تجاری می‌باشد و بیشتر این ترکیبات از عصاره‌های گیاهی و ترکیبات فعال آنها ساخته می‌شوند که توسط مصرف‌کننده، به‌عنوان ترکیبات طبیعی و بی‌خطر شناخته شده‌اند. (Ghasemi Pirbalouti & et al. 2010: 4-13)

ایران با داشتن پنج ناحیه آب و هوایی سرزمین منحصر بفردی است که خاستگاه رویش بیش از ۷۵۰۰ گونه گیاهی شده است که بسیاری از آنها دارای ارزش دارویی در طب سنتی این سرزمین هستند (احمدیان عطری و دیگران، ۲۰۰۹) و استفاده از گیاهان دارویی از دیرباز در میان ایرانیان و مکتب طب سنتی ایران رواج داشته است (نقیبی هرات، ۱۳۸۸). مرور منابع حاکی از اهمیت تیره‌های کاسنی، نعناعیان و گل سرخیان در طب سنتی بیشتر نقاط دنیا بویژه ایران است. ۱۱ گونه دارویی از تیره نعناعیان و ۱۰ گونه از تیره رز در منطقه الموت قزوین توسط اهوازی و دیگران (۱۳۸۶) جمع‌آوری و گزارش شد. نقیبی و دیگران، (۲۰۰۵) به بررسی تیره نعناعیان در طب سنتی ایران پرداختند. مازندرانی (۲۰۰۶) در استان گلستان به بررسی اتنوبوتانی پرداخت، که همگی

مؤید اهمیت این تیره‌ها در طب سنتی هستند. بر اساس نتایج هاجیکمبیز^۱ و دیگران (۲۰۰۷) پیشنهاد کردند که میراث گیاهی کشورهای مدیترانه به طور اختصاصی در هر کشور به درستی گردآوری و ثبت گردد. زیرا گرچه گاه، گونه گیاهی مشترک باشد اما نحوه استفاده گیاه در غذا و اهمیت فرهنگی آن در مناطق گوناگون متفاوت است. یک پس‌زمینه مشترک فرهنگی می‌تواند این شباهت‌ها را توضیح دهد. متأسفانه به دلیل از بین رفتن سنت‌ها، حجم زیادی از این ثروت فرهنگی در حال از بین رفتن است (Ibrar & et al. 2007: 329-33). محققان گیاه‌شناسی قومی یا اتنوبوتانیست‌ها می‌توانند پیش از این که این فولکلور غنی نانوخته، در میان شتاب‌ناک اخیر تمدن در میان قبایل اولیه از بین رود آن را ثبت و حفظ کنند (Qureshi & et al. 2010: 839-851). ثبت کردن این دانش در کتاب‌ها و انتشار آنها برای نسل‌های جدید و تطبیق دادن این اطلاعات و علم با دانش روز و آخرین مقالات انتشار یافته در این زمینه، از طرفی می‌تواند باعث بالا بردن غرور ملی و ایجاد خودباوری شده و از طرف دیگر می‌تواند دستمایه غنی برای محققان در زمینه‌های مطالعات دارو، درمان و بهداشت و سایر زمینه‌ها باشد (اسماعیلی، ۱۳۷۰).

روش‌شناسی تحقیق و معرفی منطقه مورد مطالعه

روش تحقیق:

این تحقیق یک پژوهش کیفی در مقوله گیاه‌شناسی قوم‌شناسی است. ابتدا از تکنیک‌های تحقیقات کیفی مانند مشاهده ساده و مصاحبه‌های عمیق فردی و گروهی استفاده شده است. برای دریافت بسیاری از اطلاعات (بویژه در تعیین رویشگاه‌ها، شناسایی گیاهان و...) نیاز به حضور محقق در محل، همراهی با مردم محلی و مشارکت در زندگی آنها بود. بنابراین به کمک پژوهش مشارکتی و پیمایش صحرائی، برداشت‌ها در دو فصل بهار و تابستان طی سال‌های ۸۹ و ۹۰ تکمیل شد. از این‌رو محقق جمعاً دو ماه و اندی نزد

1. Hadjichambis

عشایر زندگی کرده است. در طی برداشت داده‌ها، سعی شد با زنانی که در حال پخت غذا، زدن دوغ و پاک کردن و خشک کردن و یا چیدن گیاهان بودند، همراهی گردد. آنها به خوبی می‌دانستند که هر گیاه را در چه زمان و از چه مکان‌هایی می‌توان چید. این موارد در جملات^۱ زیر قابل درک است:

«بنسور (نوعی تره کوهی) در سمت رو به مال نمی‌روید، دنبالش اینجا نگردی بهتر است»

«گل نگین (لاله واژگون) را به بند می‌کشیم اما هلیپه (کلپوره) را دسته دسته بین چوب‌های کپر می‌زنیم و...»

«اوریشم (کاکوتی کوهی) باید بماسه، اما کلوس (کرفس کوهی) را از اول که برگ می‌زنه تا وقت گل می‌شه خوردش»

«گرورو (شوید کوهی) را پیش از آمدن مال باید چید وگرنه سرچر آنها را می‌چرد و چیزی به ما نمی‌رسد»

به طور کلی توصیف گیاه یکی از مهمترین موارد معرفی و شناسایی گیاهان است. این توصیف از برگ و شکل ظاهری گرفته تا محل رویش، گیاهان همراه، مزه، بو، جنس، نحوه پیچش گیاه و ... را در بر می‌گیرد. اما چیزی که به وفور در دانش بومی مردم کوهستان دلی‌کما دیده می‌شد، استفاده از روشی بود که محقق آن را «روش توصیف مقایسه‌ای گیاهان» نامید. این روش، روشی جالب و بسیار مقبول نزد بومیان بود و به خوبی دو یا چند گیاه مقایسه شده را در ذهن مخاطب ثبت می‌نمود. در این روش موارد زیر قابل بررسی است:

دسته اول: اغلب گیاهانی با دو نام مشترک که با پسوندی از هم جدا می‌شدند با هم مقایسه می‌شدند. این گیاهان دارای پیشوند مشترک و پسوندی متفاوت بودند که گاه بدلیل تفاوت در رویشگاه از هم جدا می‌شدند. مثلاً اوریشم کهی^۲ (کاکوتی) و اوریشم

- برای این که جملات مردم محلی برای خوانندگان قابل فهم باشد، ترجمه جملات آمده است نه عین عبارات.
2. *Ziziphora clinopodioides* Lam.

موری^۱ (آویشن دنائی) با هم مقایسه می‌شدند یا پیدن کھی^۲ (سنبله‌ای مودار) و پیدن اووی^۳ (پونه) نیز با هم.

«پیدن دو تاست. کھی در کوه می‌روید، برگ چرب دارد و دواست و دیگری اووی است که لب آب می‌روید و برگ نرم مثل سورمه دارد و برای روی دوغ است.»
گاهی نیز بدلیل تفاوت در کاربردشان از هم جدا می‌شدند. مثلاً شیرشیر و خرا^۴ (شنگ) و شیرشیر و حیوونی^۵ (شیر سگ) دارای کاربرد متفاوتی بودند، اولی را انسان می‌خورد و دیگری را دام.

دسته دوم: گروه دیگر گیاهانی بودند که ظاهر مشابه داشتند. مثلاً تره^۶، موسیر^۷، لپه^۸ و بنسور^۹ که همه علفی سردار - به معنی پیازدار - و خوراکی بودند را با هم مقایسه می‌نمودند.

دسته سوم: استفاده از شیوه کاربرد گیاهان مخصوصاً در مورد گیاهان دارویی و خوراکی روش دیگری در معرفی گیاهان بود. مثلاً در مورد گیاهان خوراکی می‌گفتند: «بنسور که می‌ریزیم توی برنج، بوش تا چند مال اونورتر میره! کلوس^{۱۰} و چویل^{۱۱} تو دوغ که برن آدم از خوردنش سیر نمی‌شه.»

در مورد گیاهان دارویی: «گیاه پشموکی^{۱۲} (چای کوهی) که مٹ پشم بره است، یه تیت گیاه پشموکی با اوریشمی که تو مورا درمیاد^۱ (آویشن دنائی) را می‌پزیم، یه استکان که بخوری انگار تو نبودی که مریض بودی»

- 1 . Thymus daenensis subsp. daenensis
- 2 . Stachys pilifera Benth.
- 3 . Mentha longifolia (L.) Huds.
- 4 . Scrozonera sp.
- 5 . Euphorbia sp.
- 6 . Allium ampeloprasum L. subsp. iranicum
- 7 . Allium sp.
- 8 . Allium haemanthoides Boiss & Reut. Ex Regel
- 9 . Allium sp.
- 10 . Kelussia odoratissima Mozaff
- 11 . Ferulago Carduchorum Boiss. & Hausskn.
- 12 . Stachys lavandulifolia vahl.

گاه در هنگام بیان نوع کاربرد که می‌شد، مقایسه صورت می‌گرفت. این مورد در بحث گیاهان مورد استفاده در ساخت صنایع و ابزار، سوخت، استخراج شیر و میوه‌های خوراکی مطرح بود. مثلاً «گینه (گون) تند می‌سوزد، ارزن (سیاه تنگرس فارسی) تش بلند دارد، بلی^۲ (بلوط ایرانی) کم می‌سوزد اما کور نمیشه، یه تکه هیمه بلی یه پاتیل شیر را گرم می‌کنه اما یه پشته هیمه فیشک^۳ (دافنه) کمه براش!»

در بحث میوه‌ها می‌گفتند: «انجک^۴ (انچوچک) کاکلشو جمع می‌کنیم و هسته‌اش را در میاریم و پوستشو جدا می‌خوریم اما سیسن (زالزالک) فقط مالزیر هست و دیرتر از انجک می‌رسه»

دسته چهارم: استفاده از گیاهان همراه، یکی دیگر از موارد مورد استفاده در دانش بومی مردم محلی بود. مثلاً می‌گفتند: «بکلو^۵ (علف چشمه) مثل پیدن لب آب است، کَروروی^۶ (شوید کوهی) با مور می‌روید، خرس‌کنی^۷ (فاشرا) پای فیشک^۸ (دافنه) و درخت‌ها می‌روید و بالا می‌رود و بنسور^۹ (نوعی تره) در داردون هست.»

از راه‌های شناخت درختان استفاده از تعاریف اندازه، ارتفاع، جنس برگ، روشنی و تیرگی رنگ برگ، گسترش یا تپیده بودن سایه یا چتر درخت، صیقل یا خاردار بودن شاخه‌ها، جنس و شکل ظاهری پوست درخت، جنس چوب، سبکی و سنگینی هیزم آن و رویشگاه بود. از این تعاریف اغلب در مقایسه‌ها استفاده می‌کردند که مثلاً انجک سایه‌اش پهن است اما سیسن سایه‌اش تپیده است.

- 1 . *Thymus daenensis* subsp. *daenensis*
- 2 . *Quercus Brantii* Lindl.
- 3 . *Daphne mucronata* Royle
- 4 . *Pyrus glabra* Boiss.
- 5 . *Nasturtium officinalis* (L.) R. Br.
- 6 . *Grammosciadium scabridum* Boiss.
- 7 . *Bryonia Dioica* Jacq syn: *Bryonia multiflora* Boiss & Heldr.
- 8 . *Daphne mucronata* Royle.
- 9 . *Allium* sp.

دسته پنجم: استفاده از مقایسه گیاهان مرتعی با گیاهان زراعی و باغی بود. مثلاً می- گفتند: «خرس کنی مثل رز باغیه، غوره هم میگره اما خوردنی نی، رزروه^۱ (رزک) چی رز رز سر کمر راه میره اما برگش سرخ و صافه اما برگ خرس کنی سفت و سبزه.»

۱- فرم رویشی: استفاده از فرم رویشی از واضح ترین اطلاعات مردم محلی در مورد گیاهان بود. مثلاً به خوبی می توانستند گیاهان دارای فرم بته را از علفی ها، یا بته ها را از درخت ها تفکیک کنند.

۲- پیشینه نام گیاهان: نام اغلب گیاهان دارای پیشینه یا علت خاصی بودند بطوری که:

- گروهی بدلیل داشتن موادی در ساختار گیاه این نام را گرفته اند مثلاً شیرشیروها دسته ای از گیاهان بودند که همگی دارای شیره سفیدی بودند.
- برخی گیاهان بخاطر رویشگاه شان این نام را می گرفتند. مثل اوریشم موری در مور، اوریشم کهی و پیدن کهی در کوه یا پیدن اووی و گرورو چون کنار آب می رویند.
- دسته ای از گیاهان بدلیل شکل ظاهری شان این نام را گرفته اند. مثلاً کارده^۲ (شپوری) بدلیل شباهت برگش به کارد به این نام خوانده می شود. گرچه برخی هم به خواص گیاه نام آن را نسبت می دهند که تیز است و مثل کارد لب و دهان را می برد!
- برخی نامها بدلیل خواص گیاه است مثلاً دواسیمی^۳ (گل راعی دیهیمی) چون برای سیم یا عفونت شدید بکار می رود، (روایت دوم در مورد کارده) کارده چون مثل کارد تیز و برنده است یا نوعی شقایق چون برگش به هر چیز سفیدی بخورد رنگ می دهد، به آن گل بره رنگ گویند.
- برخی دیگر مثل رزروه چون مثل رز(انگور یا تاک) حرکتی رونده دارد.

1 . Ampelopsis vitifolia (Boiss.) Planch.
2 . Arum elongatum Stev.
3 . Hypericum scabrum L.

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۱۶۳

- برخی نامها را بدلیل اعتقادی که در مورد آن گیاه دارند، گذاشتند. مثلاً خرس‌کنی (فاشرا) را معتقدند خرس ریشه آن را می‌کند و می‌خورد.

- برخی گیاهان مثل *کارده*، *بیلهر* (کندل کوهی، بیلهر) و *اندک*^۱ (پیاز تابستانه) دو نام داشتند و مردم هر دو نام *کارده* و *کاردیم* و *اندک* و *اندش* را بکار می‌بردند یا *بیلهر*^۲ را گریک نیز می‌گفتند.

- برخی گیاهان در منطقه یک نام داشتند ولی مردم محلی از نام دیگر گیاه در منطقه دیگر آگاه بودند. مثلاً در معرفی گیاه *اندک* می‌گفتند: این *اندک* است که یاسوجی‌ها به آن *خرگریو* می‌گویند.

- برای تعداد اندکی نیز هیچ دلیل و وجه تسمیه‌ای نداشتند مثلاً *خرکول*^۳ و *گینه*^۴.
۳- یافتن رویشگاه: در نشان دادن رویشگاه برای گیاهان گوناگون از روشهای متعددی استفاده می‌شد. مثلاً گیاهان *معطر* مثل *چویل*^۵ و *اوریشم*^۶ را می‌گفتند از بوی آنها می‌توان پیدایشان کرد.

۴- جنس محل رویش: جنس محل رویش از مواردی بود که در شناسایی و یافتن گیاه مهم بود و بومیان برای بیشتر گیاهان جنس خاک یا زمین مورد نظر را نیز می‌دانستند.

۵- مناطق عدم حضور گیاه: استفاده از این روش برای سرعت دادن به روند یافتن گیاه مهم و ارزشمند بود، چرا که برخی مناطق حذف شده و سرعت کار بالا می‌رفت. البته این قسمت را برای برخی گیاهان به وضوح می‌توانستند بیان کنند اما شامل همه گیاهان نمی‌شد. مثلاً برخی گیاهان بودند که امکان داشت در هر جایی برویند مانند کنگر^۷.

-
1. *Arum elongatum* Stev.
 2. *Dorema aucheri* Boiss.
 3. *Ferulago subvelutina*
 4. *Astragalus*
 5. *Ferulago Carduchorum* Boiss. & Hausskn.
 6. *Ziziphora clinopodioides* Lam.
 7. *Gundelia tournefortii* L.

۶- زمان رویش، گلدهی و برداشت گیاه: زمان رویش گیاه در شناسایی و یافتن آن می‌توانست موثر باشد. اغلب گیاهان با بهار رویشی رشد خود را آغاز می‌کردند. زمان گلدهی یکی از موارد تشخیص و تفکیک گیاهان نزد بومیان بود. مثلاً جاشیر^۱ و چویل را بر اساس زمان گلدهی از هم تشخیص می‌دادند. در مورد فصل جمع‌آوری گیاهان بیان می‌کردند: «هر گیاهی خودش یک زمانی دارد. یک گیاه وقتی تراست، یکی در حالت خشک جمع‌آوری می‌شود. یک گیاه لازم است فقط گل آن جمع‌آوری شود. یک گیاه فقط برگش. برای بعضی هم گل گیاه را جمع‌آوری می‌کنیم. یک گیاه باید بماسد^۲ و یک گیاه هم باید آنقدر برسد که له شود.^۳»

زنان در مورد زمان برداشت یک سری گیاهان مانند کاشنی^۴ (کاسنی) و پیدن^۵ (پونه) می‌گفتند این گیاهان همیشه سبز و در دسترس هستند و هر وقت لازم داشته باشیم، برمی‌داریم.

از بین گیاهان دارویی هر گیاهی وقتی گل بدهد و برسد؛ بهتر است جمع‌آوری شود. غیر از پیدن و کاشنی که تا تر و تازه‌اند باید چیده شوند و اگر گل بدهند پیر شده و کم خاصیت می‌شوند.

میوه‌ها مانند بن، بلوط، محلو، کلخنگ^۶ و گیاهان مهم خوراکی مانند تره، موسیر، بنسور و کلوس و گیاهان دارویی مانند اوریشم‌کهی و موری، درمه^۷ و گیاه‌پشموکی را اغلب زنان و دختران به شکل گروهی جمع‌آوری می‌کردند.^۸

1 . Prangos uloptera DC.

۲- بماسد یعنی گیاه برسد؛ مقداری آب از دست داده و سفت شود.

۳- در این مورد بیشتر منظور میوه‌ها مدنظر هستند. مثل انجک.

4 . Cichorium intybus L.

5 . Mentha longifolia (L.) Huds.

6 . Pistacia khinjuk Stoks

7 . Tanacetum polycephalum subsp. Polycephalum

۸- این امور در ترانه‌های مشک‌زنی که محقق در تحقیق دیگری بصورت مفصل بدان پرداخته، آمده است: هُی

زنگل بیوین بریم/ محلو بیاریم/ تلی بیاریم/ سیسن بیاریم/ هُی زنگل بیوین بریم تره بیاریم/ کنگر بیاریم/ گربک

اما بخش مهم و دشوار در تحقیقات اتنوبوتانی تطابق اسم علمی و اسامی محلی است. چرا که برخی گیاهان در مناطق صعب العبور می‌رویدند و یافتن و یا همراه شدن خبرگان محلی که اغلب کهنسال و کم‌توان بودند بسیار دشوار می‌نمود. از این رو محقق سعی می‌نمود از این گیاهان یک نمونه پرس شده و یا عکس دیجیتالی تهیه کرده و در دوربین و یا لپ‌تاپ به آنها نشان دهد و بخواهد که صحت نام و کاربرد آن را تایید کنند. اما متأسفانه آنها فقط مرتب عباراتی مشابه را تکرار می‌کردند که: «کی دیده علف را خشک کنن و به آدم بگن اسمش را بگو؟ باید بشه بهش دست زد، بینم نرمه، زبره ...» «باید بشه ازش خورد بینم خودشه یا نه. من تو این دستگاه تو که نمیتونم بچشمش. نه همیشه ...»

تعدد فصول برداشت پوشش و این مطلب که برخی گیاهان در فصول سخت مانند زمان برف و بوران به گل می‌نشستند و بنابراین با توجه به صعب‌العبور بودن منطقه، دسترسی و امکان تهیه نمونه کامل هرباریومی از آن ممکن نبود و از این رو برخی گیاهان به علت شناسایی علمی نشدن با وجود جمع کردن دانش بومی آنها، از لیست حذف شدند.

این تحقیق بخشی از تحقیقات گسترده‌ای است که در زمینه دانش بومی در منطقه دلی‌کما انجام شده است.^۱ در این تحقیق صرفاً اتنوبوتانی گیاهان غیرعلوفه‌ای بررسی

بیاریم/کارده بیاریم/هی زنگل... معنی: آهای زنان بیاید برویم/مخلو بیاریم/بلوط بیاریم/سیسسن بیاریم/تره بیاریم/کنگر بیاریم/گریک بیاریم/کارده بیاریم/آهای زنان...

- از مباحث مورد مطالعه دیگر در این منطقه می‌توان به اتنواکولوژی، اتنوفارماکولوژی، شناخت عرصه‌ها و رویشگاهها، فرمهای رویشی، دامپزشکی محلی، رنگریزی سنتی و مشک‌سازی و مشک‌زنی، تعاونی‌های سنتی و... اشاره کرد. و از لحاظ گونه‌های گیاهی بعلت غنی بودن پوشش منطقه و برای سهولت کار گیاهان به دو گروه کلی گیاهان علوفه‌ای و غیر علوفه‌ای تقسیم شدند. گیاهان غیرعلوفه‌ای نیز خود به سه گروه خوراکی، دارویی و صنعتی تقسیم گردید. از آنجا که در مبحث اتنواکولوژی، اتنوفارماکولوژی و طب سنتی مطالب بسیار دقیق و جامع بررسی شدند در این تحقیق از آوردن کاربرد و موارد مربوط به آنها صرف نظر شده است. چرا که حجم مطلب به گونه‌ای بود که آوردنش در این مقاله موجب ادا نشدن کامل حق مطلب می‌گردید و بیان نسخه‌های دقیق دارویی، محل

شده است. در این مقاله پس از بررسی موارد مهم در اتنوبوتانی و تقسیم گیاهان غیر علوفه‌ای بر اساس موارد گوناگون در دانش بومی ایل طبیعی، به کاربردهای خوراکی، صنعتی و استفاده و نحوه چیدن و خشک کردن و اندام مورد استفاده پرداخت شده است.

استخراج مفاهیم و تحلیل داده‌ها: در ابتدا استخراج اولیه مفاهیم کلیدی بر اساس

اهداف تحقیق انجام گردید. سپس مصاحبه‌ها و اطلاعات، پس از مرتب کردن اولیه در برگه‌های مخصوصی به نام فیش یادداشت شده است. فیش‌ها براساس محتوا دسته‌بندی شدند و مفاهیم کلیدی مطالب استخراج گردید. در نهایت اطلاعات دسته‌بندی شده، بر اساس محتواهای استخراج شده تجزیه و تحلیل گردید.

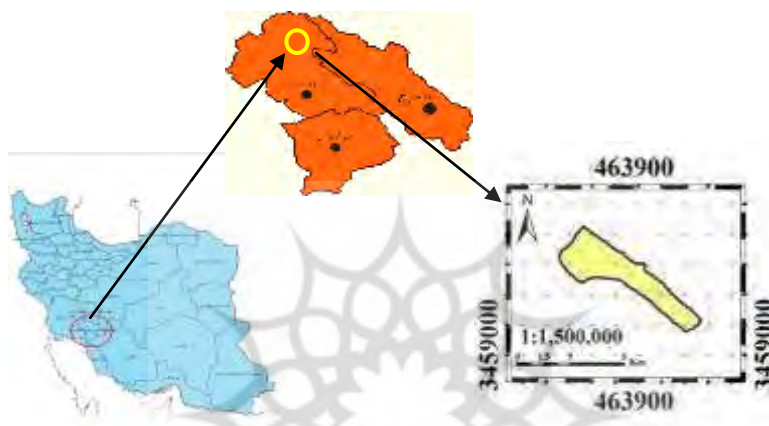
موقعیت جغرافیایی طبیعی و جغرافیایی انسانی: منطقه دلی‌کما جزو مناطق

سردسیری استان کهگیلویه و بویراحمد است و در شمال شرق مرکز شهرستان کهگیلویه و ۶۰ کیلومتری شهر دیشموک واقع شده است. این منطقه با مساحت ۵۰۰۰ هکتار در محدوده جغرافیایی ۲۵ ن ۵۰ تا ۵۰° ۴۰' طول شرقی و ۳۱' ۱۰' تا ۳۱' ۲۰' عرض شمالی قرار دارد. منطقه دلی‌کما از لحاظ توپوگرافی دره‌ای کوهستانی است که به ترتیب ارتفاعات ۲۶۵۰ و ۱۱۲۰ بلندترین و پست ترین نقاط ارتفاعی منطقه مزبور می‌باشد. فصل خشک منطبق بر فصول گرم سال و بیشتر از اواخر بهار تا اوایل پاییز است. این منطقه دارای آب و هوای مدیترانه‌ای، زمستان‌های سرد و توام با بارش است که در ارتفاعات بیشتر به صورت برف است. میانگین بارش سالانه ۸۳۰ میلی‌متر است. بهره‌برداران منطقه دلی‌کما به صورت عشایر کوچرو هستند که ساختار و قشربندی اجتماعی آنان عشیره‌ای و ایلیاتی است. دو طایفه تاورسی و تارضایی از ایل طبیعی عشایر بهره‌بردار این منطقه هستند که همگی به گویش لُری بختیاری صحبت می‌کنند. عشایر برای چرای دامها و استفاده از حق آب و علف خود، تابستان به این منطقه آمده و در

دقیق رویشگاهها، نوع خاک و فنولوژی و زمان دقیق چیدن و صنایع دستی و... در مبحث گیاهان غیرعلوفه‌ای و همچنین کاربرد کلی گیاهان علوفه‌ای نیز به مقالات دیگری موكول گشته است.

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۱۶۷

اوایل پائیز نیز تا اردیبهشت سال بعد منطقه را ترک می‌گویند و در قشلاق ساکن می‌شوند. قشلاق این عشایر در نواحی دیشموک، چاروسا و قلعه رئیسی از توابع شهرستان کهگیلویه است. در این منطقه جمعا ۱۸۰ خانوار حق علفچر در این منطقه دارند (اداره کل منابع طبیعی استان کهگیلویه و بویراحمد، ۱۳۸۷: ۸۷).



شکل ۱: نقشه منطقه مورد مطالعه

نتایج

گیاهان در دانش بومی ایل طیبی بر اساس فرم رویشی، طبع گیاه و وضعیت قرارگیری بر روی زمین به گروه‌هایی تقسیم می‌شوند.

تقسیم گیاهان بر اساس وضعیت قرارگیری در سطح زمین

گیاهان و فرآورده‌های گیاهی بر اساس قرارگیری در سطح زمین به دو دسته کلی سردرختی (sar deraxti) و زردرختی (zer deraxti) تقسیم می‌شوند.

۱- سردرختی: فراورده‌های دارویی یا خوراکی که از روی درخت بتوان جمع‌آوری کرد؛ را سردرختی می‌گویند. سردرختی می‌تواند میوه (مانند انجک، تندرک، محلو، بن^۲، کلخنگ، سیسن^۳، بادام^۴، بلوط^۵ و...)، شیره (مانند زدی‌ارزن، بریزه و شیرخشت) یا حتی برگ باشد.

۲- زردرختی: گیاهان علفی، بته‌ای‌ها، و فراورده‌های گیاهی که از درخت به دست نمی‌آیند و از روی زمین یا از زیر اشکوب درختان جمع‌آوری می‌شوند؛ را زردرختی گویند. در واقع آنچه که زردرختی گفته می‌شود اغلب گیاه هستند تا فراورده. مثل لپه، کارده، گل‌نگین^۶، اندک^۷، تره و ...

اشکال گوناگون مصرف گیاهان

گیاهان در دانش بومی کوهستان دلی‌کما به سه صورت تر، خشک و هر دو حالت تر و خشک مصرف می‌شوند:

- گیاهانی که به صورت خشک مصرف می‌شوند: گیاهان افزودنی به غذا (مانند تره و گرورو) و بیشتر گیاهان دارویی در این دسته قرار می‌گرفتند. گیاهان خشک خود بر اساس کاربرد، نحوه مصرف نهایی آنها فرق می‌کند. تعدادی از گیاهان مانند گیاهان افزودنی به دوغ را پس از خشک کردن، پودر کرده (پیدن، گل‌چویل) و عده‌ای را درسته در دوغ انداخته (پرچویل، قاب‌کلوس) یا با دست می‌سائیدند (گل‌چویل و پرکلوس) در دوغ یا غذا می‌ریختند. موسیر را به هر دو حالت درسته یا پودر مصرف می‌کردند. گیاهان دارویی را پس از خشک کردن به چهار صورت کوبیده، بخور، جوشانده و دم-

۱- میوه نارس گیاه ارزن با نام *Rhamnus persica* Boiss. & Hohen را تندرک گویند.

2. *Pistacia atlantica* Desf. subsp. *Cabulica* (Stoks) Rech.
3. *Crataegus azarolus* subsp. *aronia*
4. *Amygdalus scoparia* Spach
5. *Quercus Brantii* Lindl.
6. *Nectaroscordum tripedale* Grossh.
7. *Nectaroscordum tripedale* Grossh.

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۱۶۹

کرده مصرف می‌کردند که فقط برای کوبیده، گیاه را پودر می‌کردند. در سه حالت دیگر درسته استفاده می‌کردند.

- گیاهانی که به صورت تر مصرف می‌شوند. اغلب گیاهان خوراکی مثل سبزی‌های کوهی، برخی افزودنی‌های دوغ (مثل چویل، موسیر) و برخی گیاهان دارویی مانند مری^۱ در این دسته قرار می‌گرفتند.

- گیاهانی که به هر دو صورت تر و خشک مصرف می‌شوند. مثل افزودنی‌های دوغ (از جمله چویل، موسیر و کلوس) و برخی گیاهان افزودنی به غذا مانند کَرورو جزء این گروه هستند.

اشکال گوناگون خشک کردن گیاهان

بر اساس نحوه خشک کردن، گیاهان به دو دسته کلی گیاهان علفی و گوشتی تقسیم می‌شوند.

۱- گیاهان علفی شامل گیاهان خوراکی (مثل تره، کارده، بنسور و ...)، گیاهان افزودنی لبنیات (مثل چویل، کلوس و پیدن) و گیاهان دارویی (مثل برنجاس، هلپه، گیاه پشموکی و ...) می‌باشند. زنان معتقدند گیاهان علفی برای خشک شدن اغلب نیاز به آفتاب مستقیم ندارند و در سایه خشک می‌شوند. در بیلاق چون هوا خنک است گیاهان علفی را اغلب در کپرها خشک می‌کنند که از اطراف آفتاب می‌تابد و هوای آزاد جریان دارد. اما در گرمسیر حتما باید در سایه مطلق باشد.

سه روش کلی برای خشک کردن گیاهان علفی نزد عشایر ایل طیبی دیده می‌شود:

- خشک کردن دسته‌ای: در رایج‌ترین حالت گیاهان علفی را بصورت دسته‌ای خشک می‌کردند. دسته‌های گیاه را یا از سقف کپر آویزان می‌کردند؛ یا دسته دسته بین چوب‌های کپر می‌زدند تا خشک شوند. این گروه اغلب مانند هلپه دارویی بوده یا مانند کَرورو، پیدن و چویل افزودنی به دوغ هستند.

1 . *Chenopodium foliosum* (Moench) Aschers.

- *آنجنیدن* (anjanidan): عمل خرد کردنِ ساطوری گیاه را *آنجنیدن* گویند که بیشتر برای گیاهان خوراکیِ افزودنی به پلو یا شله مثل بنسور، تره، اندک، کاشنی، کارده، لپه و... اعمال می‌کردند. این گیاهان را ساطوری خرد کرده و روی سفره در سایه یا آفتاب پهن می‌کردند تا خشک شود.

- حالت سوم مربوط به گیاهانی است که اجزا متفاوتی از قبیل برگ، ساقه، گل و گاه ریشه در آنها قابل استفاده است. دو بخش برگ و ساقه گیاه کلوس، را جدا خشک می‌کردند. ساقه کلوس را در قطعات کوچک (حدود یک تا دو بند انگشت) ساطوری کرده و خشک می‌کردند. گل آذین و ساقه چویل را نیز جدا جدا و دسته‌ای به سقف کپر آویزان کرده، خشک می‌کردند. مردم محلی گل آذین، برگ و ساقه برخی گیاهان دارویی یا خوراکی را از هم جدا می‌دانستند. مثلاً *پرکلوس* و *قاب کلوس* با این که هر دو از یک گیاه هستند اما نوع مصرف و حتی صحبت درباره آن دو متفاوت بود طوری که در ذهن و کلام مردم قسمت‌های گوناگون این گیاهان گویی هر کدام هویت گیاهی جداگانه داشتند. بعنوان مثال در مورد چویل این گونه سخن می‌گفتند. مثلاً زنان به خوبی می‌دانستند که در خیگ روغنی، از گل چویل برای خوشبو شدن روغن استفاده می‌شود، اما در دوغ *پرچویل*^۱ بکار می‌رود.

۲- گیاهان گوشتی نیز شامل غده‌ای‌ها، پیازدارها و گیاهانی با ساقه‌های زیرزمینی قابل استفاده هستند. *گل‌نگین*^۲، *موسیر* و *خرس‌کنی* جزء گیاهان گوشتی هستند. گیاهان گوشتی در هر دو دسته خوراکی و دارویی می‌توانند قرار گیرند. چون این گیاهان دارای بافت گوشتی و آب فراوان هستند در سرحاء آنها را در آفتاب و در پشت بام کپرها خشک می‌کنند.

- *وَرکردن* (varkerdan): گیاهان گوشتی را به شکل درسته به بند می‌کنند که در این حالت برای خشک شدن اغلب به آفتاب مستقیم نیاز ندارند. گیاهان به بند کشیده را

- مردم محلی برگ را پر می‌گفتند.

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیر علوفه‌ای منطقه ... ۱۷۱

در کپر به چوبی آویزان می‌کنند تا در درازمدت خشک گردند. به عمل به بند کشیدن پیازها و غده‌ها و رکردن گویند. موسیر و گل‌نگین را بیشتر به شکل درسته به بند می‌کردند.

- غارچی (i ۹۲): غارچی یعنی مثل قارچ. گیاهان را مانند قارچ در ورقه‌های نازک خرد کرده و در آفتاب مستقیم روی سقف کپر طی چند روز خشک می‌کنند. خرس‌کنی را حتما ورق ورق می‌کردند. در گیاهانی مثل موسیر گرچه روش اول مرسوم‌تر بود اما آنها را به هر دو روش خشک می‌کردند.

تفکیک گیاهان بر حسب کاربرد در دانش بومی ایل طیبی

گیاهان بر حسب نوع کاربرد به سه بخش گیاهان خوراکی، دارویی و صنعتی تقسیم می‌شوند.

۱- گیاهان خوراکی در دانش بومی ایل طیبی

گیاهان خوراکی خود به دو دسته کلی سبزی‌ها و میوه‌ها قسمت می‌شوند.

۱- سبزی‌ها: سبزی‌ها به چهار دسته افزودنیها، گیاهان غذایی، گیاهانی که به

صورت سبزی خام مصرف می‌شوند و سبزی‌هایی با چند کاربرد تقسیم می‌گردند.

۱-۱- افزودنیها: این گروه دو دسته‌اند:

۱-۱-۱- گیاهان طعم‌دهنده: این گروه ممکن است مثل چویل طعم دهنده‌های

لبنیات یا مثل گرورو طعم دهنده‌های غذایی باشند.

۱-۱-۲- گیاهان ترکیبی: این دسته ممکن است مانند کاشنی، لپه، بیلهر، کنگر و...

گیاهان ترکیبی لبنیات باشند و یا مانند تره، بنسور و... گیاهان ترکیبی غذایی باشند.

۱-۲- سبزی‌هایی که به عنوان غذا مصرف می‌شوند مانند کنگر و توله.

۱-۳- سبزی‌هایی که به صورت خام مصرف می‌شوند. این گروه ممکن است یا

مانند بکلو سبزی باشند که کنار غذا مصرف شوند یا مانند خارزول، قاب کنگر و...

تقلات باشند.

۱-۴- سبزی‌هایی که دارای چند کاربردند مانند ریواس و کلوس. ریواس طعم-دهنده غذا و به عنوان تنقلات استفاده می‌شود و کلوس به عنوان طعم‌دهنده، سبزی خام و افزودنی به لبنیات بکار می‌رود.

۲- میوه‌ها: میوه‌ها ممکن است مانند سیسن، تگ^۱ و... به صورت تنقلات باشد و یا مانند بلوط از آن برای تهیه نان بلوط استفاده شود، یا حلو در صنایع دستی دارای کاربرد دیگری باشند.

۲- گیاهان دارای کاربرد در صنایع دستی و محلی و مصرف هیزمی

۱- گروهی که از خود گیاه استفاده می‌شود که دارای چهار دسته‌اند:

۱-۱- گیاهان مورد استفاده در ساختمان‌سازی و کپرسازی

۱-۲- گیاهان مورد استفاده در ساخت ابزار کشاورزی مثل خیش یا ابزار خانه‌داری

۱-۳- گیاهان مورد استفاده در ساخت صنایع دستی که ممکن است برای فروش

باشد مثل گردنبند محلو یا صنایع دستی برای استفاده خودشان باشد، مانند *نون/وزن*^۲ (nun av zan).

۱-۴- گیاهان دارای مصرف هیزمی: در بین ۱۸ گونه گیاهی دارای ارزش سوختی

چهار گونه بوته‌ای (همگی گینه)، هشت گونه درختی و هشت گونه درختچه‌ای بودند. مردم منطقه دلی‌کما تنها از چهار گونه گیاهی استفاده می‌کردند.

- از بین گینه‌ها فقط از گینه شلال^۳ آنهم تنها برای برکت شیر به مقدار یک تکه در

هر بار گرم کردن شیر، مصرف می‌کردند. زیرا معتقد بودند نباید گینه را سوخت و

سوختن آن گناه دارد. از طرفی می‌گفتند: «اگر آتش زدن گینه گناه هم نبود آتش تلخی

دارد و طعم شیر را تلخ می‌کند. اما یک تکه را برای برکت شیر باید زیر شیر بزنیم.»

1. *Cerassus microcarpa* (C. A. Mey.) Boiss.

. بروسی از چوب گون که برای آب پاشیدن به نانهای در حال پخت استفاده می‌شود.

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۱۷۳

- از درختچه‌ای‌ها فقط از شن و فیشک و /ارزن استفاده می‌شد. از سایر درختچه‌ای‌ها به علت کوچک بودن و مرغوب نبودن چوبشان استفاده‌ای نمی‌شد.

- از بین درختی‌ها هیزم سیسن، انجک، بن و کلخنگ خیلی رایج نبود و تنها در صورت افتادن دار یا خشک شدن آن و یا ضرورت، استفاده می‌شد.

- کیکم، بنیو و محلو از بین درختی‌ها و گینه از بین درختچه‌ای‌ها بعلت این که برایشان مقدس بودند و می‌گفتند گناه دارد، استفاده نمی‌شد.

- بطور کلی از بین چهار گونه -که رایج‌ترین هیزم‌ها بودند- به ترتیب مرغوبیت هیزم بلوط، /ارزن، شن و فیشک پشت سر هم قرار می‌گرفتند. از بین درختی‌ها بلوط دارای بهترین آتش و بهترین زغال بود. /ارزن شعله بلندتر اما زود خاموشی داشت. شن و فیشک بسیار سریع خاموش و خاکستر می‌شدند و در اولویت آخر قرار داشتند.

۲- گیاهانی که از شیر ترش‌حی یا جوشانده و یا عصاره استخراجی آنها استفاده می‌شود.

۱-۲- گیاهانی که از شیر آنها استفاده می‌شود: مانند بریزه‌ی درخت بن، شیرخشت درخت بنیو، زدی گیاه /ارزن. شیرها ممکن است دارای صرفه اقتصادی باشند مانند شیرخشت یا برای استفاده خودشان باشد مانند زدی /ارزن و بریزه.

۲-۲- گیاهانی که از جوشانده یا عصاره آنها استفاده می‌شود: مانند غزول درخت /انجک و جفت (پوست داخلی میوه بلوط) که در دباغی پوست به کار می‌رفتند.

تقسیم گیاهان بر اساس طبع یا خاصیت گیاهان در دانش بومی ایل طیبی

بومیان گیاهان را بر اساس طبع یا خاصیت گیاه به سه دسته گیاهان با طبع سرد، گیاهان با طبع گرم و گیاهان طبع‌ساز (به معنی دارای طبعی متعادل) تقسیم می‌کردند. گیاهان سرد را برای تابستان و فصل گرم و کسی که یرقان دارد یا در آفتاب کار زیادی دارد مثل کارگران یا چوپانان بیشتر توصیه می‌کنند. گیاهان و غذاهای گرم را برای فصل سرد و کسی که ضعف جسمانی دارد و نیاز به انرژی زیادی دارد و همچنین برای زنان

زائو توصیه می‌کنند. از گیاهان سرد می‌توان به کَلگِ تَر (kalg) اشاره کرد. کَلگ ماده‌ای است که از آرد کردن و فراوری نان بلوط طی فرایندهای پیچیده‌ای تهیه می‌شود. کَلگ می‌تواند به عنوان خمیر نوعی نان به نام نان بلوط قرار گیرد یا خود به همان صورت برای درمان مورد استفاده قرار گیرد. شرح مفصل آن در تحقیق دیگری آمده است. از گیاهان گرم می‌توان *اوریشم کھی*، *سیرمه گیاه* و *پیدن* را نام برد. معتقدند گیاهان گرم را نباید زیاده از حد مصرف کرد چرا که زیادی بدن را به اصطلاح محلی «بیرون می‌ریزد» یا به عبارتی کھیر می‌زند. اما با این حال تعداد زیادی از گیاهان هم بودند که نه طبع سرد داشتند نه گرم و به عبارتی طبع‌ساز یا متعادل بودند. میزان مصرف این گیاهان از وسواس کمتری برخوردار بود. تفکیک طبع گیاهان منطقه *دلی‌کما* در جدول مشخصات گیاهی در انتها در کنار سایر موارد بررسی شده، آمده است.

جمع‌بندی نتایج: دانش اتنوبوتانی ایل طبیعی گستره وسیعی از کاربردهای گیاهی را در بر می‌گیرد. موارد بررسی شده در اتنوبوتانی شامل اندام مصرفی، شیوه مصرف، نحوه خشک کردن، محل خشک کردن، زمان جمع‌آوری و طبع گیاه می‌باشد که به تفکیک گونه‌های گیاهی در جدول (۱) آمده است.

جدول (۱) مشخصات گیاهان منطقه دلی کما

نام محلی	آوانگاری	نام فارسی	نام علمی	(تیره گیاهی)	نام فارسی (تیره گیاهی)	اندام مصرفی	شیوه مصرف	نحوه خشک کردن	محل خشک کردن	نحوه مصرف	طبع گیاه	سایر کاربردها
ارزن	Arzen	سبب تنگرس فارسی	Rhamnus persica Boiss. & Hohen.	Rhamnaceae	تیره کنار، تیره عناب	میوه نارس، مغز میوه رسیده، شیره گیاه یا زدی	مغز، مغز میوه‌ی رسیده	میوه سالم	آفتاب	میوه نارس تر، مغز خشک	سرد	دارویی، ساخت ابزار، زغال، سوخت
انجک	Anjek	انچوچک	Pyrus glabra Boiss.	Rosaceae	تیره نسترن	میوه، بذر، استخراج عصاره با نام عزول	میوه وحشی، تنقلات	پوست و بذر راجداخشک می‌کنند	آفتاب	میوه خام تر و بذر خشک و غزول در دباغی پوست	طبع ساز	صنعتی، زغال، سوخت، ساخت کپر
اندک (اندش)	andak (anda)	پیاز تابستانه	Nectaroscordum tripedale Grossh.	Liliaceae	تیره سوسن	برگ	سبزی خوراکی، سبزی پلویی، پیاز داغ	ساطوری	آفتاب	تر/ خشک	گرم	دارویی
اوریشم کھی - گلفته	o:ri 𐭥𐭩𐭮 gelofta	کاکوتی کوهی	Ziziphora clinopodioides Lam.	Lamiaceae	تیره نعناعیان	برگ	افزودنی به نان، تهیه حلوا، چای	گیاه کامل	آفتاب	خشک	گرم	دارویی
اوریشم موری	o:ri 𐭥𐭩𐭮 mu:ri	آویشن دناهی	Thymus daenensis subsp. daenensis	Lamiaceae	تیره نعناعیان	اندام‌های هوایی	چای، نوشیدنی صبح	گیاه کامل	پشت بام کپر، آفتاب	خشک	گرم	دارویی
آوندول	Âvandul	آوندول	Smyrnium cordifolium Boiss.	Umbelliferae	تیره چتریان	ساقه	سبزی خوراکی	-	-	تر	طبع ساز	دارویی
برنجاس	Berenjas	بومادران	Achillea wilhelmsii C. Koch	Asteraceae	تیره کاسنی	اندام‌های هوایی	چای، نوشیدنی صبح	دسته‌ای	آفتاب، سایه	خشک	طبع ساز	دارویی
بکلو	Bekalu	علف چشمه	Nasturtium officinalis (L.) R. Br.	Cruciferae	تیره شب بو	برگ، گل، ساقه، ریشه	سبزی خوراکی	-	-	تر	گرم	دارویی

۱۷۶ فصلنامه علوم اجتماعی شماره ۶۷، زمستان ۱۳۹۳

بن	ba:n	بنه کابلی	Pistacia atlantica Desf. subsp. Cabulica (Stoks) Rech.	Anacardiaceae	تیره پسته	میوه، شیره با نام بریزه	میوه بعنوان آجیل، بریزه مصرف دارویی	میوه سالم	آفتاب	تر/خشک	طبع ساز	دارویی، استخراج بریزه
بنسور	Bonsor	تره - سیر - پیاز	Allium sp.	Liliaceae	تیره سوسن	برگ	سبزی خوراکی، چای	ساطوری	آفتاب	تر/خشک	گرم	دارویی
بنیو	baneyu:	بنو - زبان گنجشک	Fraxinus rotundifolia Miller subsp. rotundifolia	Oleaceae	تیره زیتون	شیرخشک	شیره مصرف دارویی و آرامبخش دارد	-	سایه	خشک	سرد	ابزار، سوخت، سایبان
به چو	beh u	شیرخشک لرستانی	Cotoneaster luristanica Klotz	Rosaceae	تیره نسترن	میوه	میوه وحشی	-	-	تر (میوه خام)	طبع ساز	ساخت ابزار
		شیرخشک زاگرس	Cotoneaster morulus Pojark.									
بیلهر	Bilahr	کندل کوهی - بیلهر	Dorema aucheri Boiss.	Umbelliferae	تیره چتریان	قاب جوان	سبزی پخته با نان	-	-	تر	گرم	-
پیاز کهی	peyaze kehi	تره - سیر - پیاز	Allium sp.	Liliaceae	تیره سوسن	سر	سبزی خوراکی	-	-	تر	گرم	-
پیدن اووی	piden u:vi	پونه - پودنه	Mentha longifolia (L.) Huds.	Lamiaceae	تیره نعنائیان	اندام های هوایی	سبزی افزودنی لبنیات	برگ سالم	لای چوب های کپر	تر/خشک	گرم	دارویی
پیدن کهی	piden kehi	سنبله ای مودار	Stachys pilifera Benth.	Lamiaceae	تیره نعنائیان	اندام های هوایی	چای، نوشیدنی صبح، افزودن به لبنیات	گیاه کامل یا دسته	آفتاب، سایه	خشک	گرم	دارویی

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیر علوفه‌ای منطقه ... ۱۷۷

-	طبع‌ساز	تر/خشک	آفتاب	ساطوری	سبزی بلویی، سبزی خوراکی	برگ	تیره سوسن	Liliaceae	Allium ampeloprasum L. subsp. iranicum	تره کوهی	Tara	تره
-	گرم	تر (میوه خام)	-	-	میوه وحشی	میوه	تیره نسترن	Rosaceae	Cerassus microcarpa (C. A. Mey.) Boiss.	آلبالی دانه ریز	Teg	تگ
-	سرد	تر (میوه خام)	-	-	میوه وحشی	میوه	تیره نسترن	Rosaceae	Cerasus bruchypetalaa Boiss. var. brachypetala	آلبالی گسترده	ti tapa	تی تپه
دارویی	گرم	تر، خشک	آفتاب	ساطوری	سبزی خوراکی	اندام‌های هوایی	تیره پنیرک	Malvaceae	Malva sp.	پنیرک	Tulah	توله
سایبان فرعی کپر	-	تر/خشک	سایه	دسته‌ای	سبزی طعم‌دهنده لبنیات	برگ، گل	تیره چتریان	Umbelliferae	Ferulago Carduchorum Boiss. & Hausskn.	چویل سه پاره کردستانی	avil	چویل
-	سرد	تر	-	-	سبزی کوهی	قاب	تیره چتریان	Umbelliferae	Eryngium billardieri F. Delaroche	زول	xar -xar she zul	خازول-خارسه
دارویی	سرد	خشک	آفتاب	-	سبزی کوهی	بذر	تیره کاسنی	Asteraceae	Echinops dichrous Boiss. & Hausskn.	شکر تیغان جنوبی	xar -xar she zul	خارسه- خازول
علوفه‌ی دام	-	خشک	آفتاب	-	-	اندام‌های هوایی	تیره شب‌بو	Cruciferae	Erysimum repandum L.	خاکشیر تلخ مواج	Xak ri	خاکشیر
دارویی	-	خشک	آفتاب	ریشه را ورق ورق می‌کنند	چای صبح	ریشه	تیره کدو	Cucurbitaceae or Bryaceae	Bryonia Dioica Jacq syn: Bryonia multiflora Boiss & Heldr.	فاشرا	xers kani	خرس کنی
دارویی، ساخت ابزار، دباغی، علوفه	سرد	خشک	آفتاب	میوه سالم	میوه در تهیه نان بلوط، جفت در دباغی	میوه، جفت	تیره بلوط	Fagaceae	Quercus Brantii Lindl.	بلوط ایرانی	bali-dār	بلی-دار

۱۷۸ فصلنامه علوم اجتماعی شماره ۶۷، زمستان ۱۳۹۳

دارویی	-	خشک	آفتاب، سایه	دسته‌ای	چای، نوشیدنی صبح	اندام‌های هوایی	تیره گل میمون	Scrophulariaceae	Scrophularia deserti Del.	گل میمونی بیابانی	dâri badi-bonja muri	داروی بادی یا پنجه موری
دارویی	گرم	خشک	آفتاب، سایه	دسته‌ای	چای، نوشیدنی صبح	اندام‌های هوایی	تیره گل راعی	Hypericaceae	Hypericum scabrum L.	گل راعی دیهیمی	dâri simi	داروی سیمی
-	سرد	تر (میوه خام)	-	-	میوه وحشی	میوه	تیره نخود	Papilionaceae	Astragalus ovinus	-	Dedubare	ددوبره
دارویی	گرم	خشک	آفتاب، سایه	دسته‌ای	چای، دباغی پوست	اندام‌های هوایی بخصوص گلها	تیره کاسنی	Asteraceae	Tanacetum polycephalum subsp. Polycephalum	مینای صخره زی	derama:	درمه
دارویی	-	تازه	-	-	-	پر	تیره انگور	Vitaceae	Ampelopsis vitifolia (Boiss.) Planch.	شبه تاک- رزی	Razravah	رزروه
دارویی، ترشی محلی	طبع ساز	تر/خشک	آفتاب	برگ سالم	سبزی خوراکی	تیره، برگ، ریشه	تیره علف هفت بند	Polygonaceae	Rheum Ribes L.	ریواس	Rivas	ریواس
-	گرم	تر	-	-	سبزی پخته	اندام‌های هوایی	تیره تاج خروس	Amaranthaceae	Amaranthus sp	-	sirmah geya	سیرمه گیاه
-	سرد	تر (میوه خام)	-	-	میوه وحشی	میوه	تیره نسترن	Rosaceae	Crategus azarolus subsp. aronia	زالزالک زرد	Sisan	سیسن
دارویی	سرد	خشک	آفتاب	درسته	گیاه خشک را پودر کرده باحتنا به سری گذارند	اندام‌های هوایی	تیره شاه تره	Fumariaceae	Fumaria parviflora Lam.	شاتره گل ریز	atarah	شاتره

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیر علف‌های منطقه ... ۱۷۹

-	-	تر	-	-	سبزی کوهی	برگ	تیره کاسنی	Asteraceae	Scrozonera sp.	شنگ اسب	ri rò xardani	شیرشیرو نخرذنی
دارویی، سوخت، سایبان	-	خشک تازه از روی گیاه	-	-	-	بذر	تیره شمعدانی	Geraniaceae	Biebersteinia multifida DC.	آدمک	ri rò	شیرشیرو- تنقلات
-	-	تر	-	-	سبزی کوهی	برگ	تیره کاسنی	Asteraceae	Scrozonera sp.	شنگ اسب	ri rò xardani or xara	شیرشیرو نخرذنی یا خرا
دارویی، سوخت، سایبان	-	تازه	-	-	-	چوب	تیره دافنه	Thymelaeaceae	Daphne mucronata Royle	دافنه	Fi k	فیشک
دارویی	سرد	خشک	آفتاب	ساطوری	سبزی آش	برگ، ساقه	تیره گل شیپوری	Araceae	Arum elongatum Stev.	شیپوری	k rda:h	کارده
دارویی	سرد	تر	آفتاب	ساطوری	تلیکه، دوغ	برگ تازه	تیره کاسنی	Asteraceae	Cichorium intybus L.	کاسنی	ka ni o:vi	کاشنی اووی
-	گرم	تر/خشک	سایه کپر	دسته‌ای	سبزی خورشیدی	برگ، گل	تیره چتریان	Umbelliferae	Grammosciadium scabridum Boiss.	شوید کوهی	karo:ro:	کرورو
-	گرم	تر/خشک	آفتاب	میوه‌ی سالم	درآجیل نان، ترشی‌های محلی	میوه، بذر	تیره پسته	Anacardiaceae	Pistacia khinjuk Stoks	خینجوک	ka:la:xong	کاخنگ
دارویی، ترشی محلی	گرم	خشک	آفتاب	برگ سالم- قاب ساطوری	سبزی افزودنی لبنیات	برگ، قاب	تیره چتریان	Umbelliferae	Kelussia odoratissima Mozaff	کرفس کوهی	kalu:s	کلوس
ترشی محلی	طبع ساز	تر/خشک	آفتاب	ساطوری	سبزی کوهی	قاب	تیره کاسنی	Asteraceae	Gundelia tournefortii L.	کنگر خوراکی	Kangar	کنگر

۱۸۰ فصلنامه علوم اجتماعی شماره ۶۷، زمستان ۱۳۹۳

ایزار، سوخت، سایبان	-	-	-	-	-	چوب	تیره افرا	Aceraceae	Acer monspessulanum L.	کیکم شیرازی	Keykom	کیکم
-	گرم	تر/خشک	آفتاب	ساطوری	سبزی پلویی	اندام‌های هوایی جوان	تیره شب‌بو	Cruciferae	Cardaria draba (L.) Draba L.	آزمک	god god	گدگد
دارویی	طبع‌ساز	خشک	آفتاب، سایه	پیازها را درسته یا ورق ورق کرده	چای، نوشیدنی صبح	سر (پیاز)	تیره سوسن	Liliaceae	Fritillaria imperialis L.	گل نگین	gel negin	گل نگین
دارویی	طبع‌ساز	خشک	سایه	دسته‌ای	چای، نوشیدنی صبح،	اندام‌های هوایی بخصوص گلها	تیره پنیرک	Malvaceae	Alcea hohenackeri Boiss.	-	gele to:legâ	گل توگدا
-	-	-	-	-	-	چوب	تیره	Caprifoliaceae	Lonicera nummularifolia Jaub. & Spach	شن	en	شن
تعریف دام	-	-	-	-	-	چوب	تیره نخود	Papilionaceae	Astragalus rhodosemius	-	gina lal	گینه شلال
-	-	-	-	-	-	چوب	تیره نخود	Papilionaceae	Astragalus susiana	-	gina tapal	گینه تپال
استخراج کتیرا	-	-	-	-	-	چوب	تیره نخود	Papilionaceae	Astragalus gossypinus Fisch.	گون پنبه ای	gina tapal	گینه تپال
-	-	-	-	-	-	چوب		Plumbaginaceae	Acantholimon sp.	کلاه میرحسین	gina tapal	گینه تپال - گینه کامهر

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیر علوفه‌ای منطقه ... ۱۸۱

لپه	Lepo	پیاز خونین رنگ	Allium haemanthoides Boiss & Reut. Ex Regel	Liliaceae	تیره سوسن	برگ	سبزی افزودنی لبنیات	ساطوری	آفتاب	تر/خشک	سرد	ترشی محلی
لو سیه گن	lo: she kon	خارپنبه برگه نازک	Onopordon leptolepis DC.	Asteraceae		قاب	سبزی کوهی	-	-	تر	-	-
میجلاز	Mehlav	محلَب	Cerasus Mahleb (L.) miller	Rosaceae	تیره نسترن	میوه	میوه‌ی وحشی	-	-	تر	گرم	دارویی، تهیه گردنبند
کاشنی بچی	Ka inbaji	گل قاصد، قاصدک	Taraxacum sp.	Asteraceae	تیره کاسنی	برگ	تلیکه	ساطوری	آفتاب	تر/خشک	سرد	دارویی
موسیر	Musir	تره - سیر - پیاز	Allium sp.	Liliaceae	تیره سوسن	برگ، سر	سبزی افزودنی به گوشت و لبنیات	ساطوری	آفتاب	تر/خشک	گرم	ترشی محلی
کنجی کهی	Konji kehi	سنگدانه	Lithospermum sp.	Boraginaceae	تیره گل گاو زبان	بذر	بذر را در نان محلی ریخته و مصرف می‌کنند	بذر گیاه خشک شده را جمع می‌کنند	آفتاب	خشک	گرم	دارویی، علوفه‌ی دام
گیا پشموکی	geya pa mki	چای کوهی	Stachys lavandulifolia vahl.	Lamiaceae	تیره نعناعیان	اندام‌های هوایی	چای، نوشیدنی صبح	گیاه کامل یا دسته‌ای	آفتاب، سایه	خشک	گرم	دارویی
ملورشت	Malvare t	مریمی - مریم گلی	Salvia L.	Lamiaceae	تیره نعناعیان	اندام‌های هوایی	تقلات	سبزی تازه مصرف می‌شود	-	تر	گرم	دارویی
ملورشت	Malvare t gamma:siri	مریم گلی فلسطینی	Salvia palaestina Benth.	Lamiaceae	تیره نعناعیان	بذر و اندام‌های هوایی	تقلات	سبزی تازه مصرف می‌شود	-	تر	گرم	دارویی

۱۸۲ فصلنامه علوم اجتماعی شماره ۶۷، زمستان ۱۳۹۳

دارویی	گرم	تر	-	سبزی تازه مصرف می‌شود	تنقلات	بذر و اندام‌های هوایی	تیره نعناعیان	Lamiaceae	Salvia reuterana Boiss.	مریم گلی اصفهانی	malvare t sarhadi	ملورشت سرحدی
دارویی	سرد	تر/خشک	سایه	آفتاب، سایه	چای، نوشیدنی صبح	اندام‌های هوایی	تیره نعناعیان	Lamiaceae	Teucrium polium L.	کلپوره	Halpa	هلمپه
-	-	خشک	سایه	آفتاب، سایه	جارو	اندام‌های هوایی	تیره سازو	Juncaceae	Juncus sp.	-	jarufe u:vi	جاروف اووی
دارویی	سرد	تر/خشک	آفتاب	ساطوری	تلیکه	برگ	تیره اسفناج	Chenopodiceae	Chenopodium foliosum (Moench) Aschers.	سلمک توت گنجشکی	Mari	مَری

تصاویر برخی از گونه‌های گیاهی غیرعلوفه‌ای منطقه دلی‌کما



تصویر شماره (۱): گیاه گدگد. (god god)

Cardaria draba (L.) Draba L.

اردیبهشت ۱۳۹۰ ، منطقه دلی‌کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۲): گیاه ریواس (rivas)

Rheum Ribes L.

اردیبهشت ۱۳۹۱ ، منطقه دلی‌کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۳): گیاه ددوبیره (*dedubare*.)

Astragalus ovinus

خرداد ۱۳۹۱، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۴): گیاه کارده (*kārda:h*)

Arum elongatum Stev.

خرداد ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۵): گیاه تی تپه (*ti tapa*)

Cerasus bruchypetalaa Boiss. var. brachypetala

اردیبهشت ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌ارخش



تصویر شماره (۶): گیاه اوریشم کهی (*kaxrišom kehi*)

Ziziphora clinopodioides Lam.

تیر ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌ارخش



تصویر شماره (۷): گیاه اوریشم موری (*o:rišom mu:ri*)

Thymus daenensis subsp. Daenensis

تیر ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۸): گیاه پیدن کهی (*piden kehi*)

Stachys pilifera Benth.

تیر ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۹): گیاه گیا پشموکی (*geya pašmuki*)

Stachys lavandulifolia vahl.

تیر ۱۳۹۰ ، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۱۰): گیاه برنجاس (*berenjas*)

Achillea wilhelmsii C. Koch

خرداد ۱۳۹۰ ، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۱۱): گیاه درمه (*derama*)

Tanacetum polycephalum subsp. *Polycephalum*
خرداد ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۱۲): گیاه کاشنی اووی (*kašni o:vi*)

Cichorium intybus L.
تیر ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۱۳): گیاه کاشنی بجی (*KKāni baji*)

Taraxacum sp.

خرداد ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۱۴): گیاه رزروه (*razravah*)

Ampelopsis vitifolia (Boiss.) Planch.

اردیبهشت ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۱۵): گیاه محلو (*mehlav*)

Cerasus Mahleb (L.) miller

مرداد ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۱۶): گیاه گینه شلال (*gina šelal*)

Astragalus rhodosemius

خرداد ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۱۹۱



تصویر شماره (۱۷): گیاه گینه تپل (*gine tapal*)

Acantholimon sp.

خرداد ۱۳۹۰ ، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۱۸): نمایی از کپر عشایر (از گیاه جاشیر برای سایبان کپر و از نی‌چین برای خشک شدن

کشک استفاده شده است) خرداد ۱۳۹۰ ، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۱۹): زن عشایر در حال چیدن کارده (شیبوری) و حضور یکی از محققان (نویسنده مسئول) در صحرا برای انجام مصاحبه، خرداد ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سید فردوس تقوی



تصویر شماره (۲۰): یک خیره محلی در حال چیدن گیاه خرس کنی (فاشرا)، تیر ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۱۹۳



تصویر شماره (۲۱): دختر عشایر در حال گردآوری اوریشم کهی (کاکوتی)،
اردیبهشت ۱۳۹۱، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۲۲): مشک دوغ در سبیدی از بادام کوهی قرار گرفته و گیاه چوبیل که برای معطر شدن
مشک روی آن گذاشته شده است، اردیبهشت ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۲۳): زن عشایر در حال پخت کَلگ (نان بلوط)، شهریور ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش



تصویر شماره (۲۴): پیازهای گیاه گل‌نگین (لاله وازگون) که ریشه شده و به سقف کپر آویزان شده تا خشک شود. شهریور ۱۳۹۰، منطقه دلی کما، عکاس سیده معصومه دیف‌رخش

بحث و نتیجه‌گیری

آنچه به نظر باید در بحث گنجانده شود، شامل دو بخش کلی و بندهای متعددی است که در زیر به تفکیک آمده است.

۱- بحث در حوزه اتنوبوتانی تجربی و مقایسه دانش بومی ایل طیبی با منابع

بررسی شده:

- اتنوبوتانی برخلاف تصور برخی تنها به بررسی گیاهان دارویی و خوراکی نمی‌پردازد بلکه آیین و رسوم استفاده از گیاهان، الیاف گیاهی، رنگرزی سنتی، سموم، گیاهان مورد استفاده در غذاها، گیاهانی که برای کود و تقویت زمین استفاده می‌شوند، گیاهان مورد استفاده در خانه‌سازی، ابزار و ... را در بر می‌گیرد (Posey, 2002: 3-12). بنابراین جمع‌آوری، نگهداری و حفاظت از شیوه‌های سنتی گیاهانی که در امرار معاش مردم سهمی دارند، ضروری به نظر می‌رسد (Panghal & et al. 2010:4).

- در دانش رده‌بندی گیاهی، تیره‌های گیاهی دارای جنس‌های گوناگون و گونه‌هایی هستند اما در سیستم دانش بومی شاید دسترسی به این سطح از طبقه‌بندی برای همه تیره‌های گیاهی مقدور نباشد ولی تعداد زیادی از تیره‌ها را در سطح جنس و گونه می‌توانند بشناسند (پروین^۱ و دیگران، ۲۰۰۹). نامگذاری قومی گیاهان شبیه نامگذاری‌های علمی است. آنها گیاهان را بر اساس خصوصیات مورفولوژیک و ظاهری یا جسمی گیاه یا رویشگاه نامگذاری می‌کنند. در دانش رسمی و در سطح وارسته گیاهان را بر اساس ویژگی‌های گوناگونی مثل ساختار، زیستگاه، مورفولوژی، گل‌ها، اندازه بوته، و غیره نامگذاری می‌کنند. با این اوصاف بین نامگذاری علمی و نامگذاری قومی یا محلی در مقیاس کلی شباهت‌هایی وجود دارد (Rokaya, et al. 2005: 33-38). به طور کلی توصیف گیاه یکی از مهمترین موارد معرفی و شناسایی گیاهان نزد عشایر طیبی است. این توصیف از برگ و شکل ظاهری گرفته تا محل رویش، گیاهان همراه، مزه، بو،

جنس، نحوه پیچش گیاه، نوع میوه، فصل خشک شدن و یا رویش و ... را در بر می گیرد. نکته جالب توجه، تشخیص تیره‌های گیاهی در تیره گندمیان و تشخیص جنس‌ها مثل گینه‌ها، کالوها، کته‌ها، پیازها در این توصیف‌ها بود. مردم محلی برای معرفی گیاهان، گیاهانی که در یک تیره بودند را با هم مقایسه می‌کردند، طوری که جاشیر، خرکول و چویل هر سه از تیره چتریان و موسیر، لپه و بنسور هر سه از تیره زنبقیان بودند را با هم مقایسه می‌کردند!

- کاربرد یک اصطلاح برای چند گیاه که با پسوند یا بیان نوع کاربرد از هم تفکیک می‌شوند در مورد شیرشیروها، گینه‌ها، کته‌ها و ... رایج بود. مثلاً کته پشموکی و کته جارویی؛ گینه شلال، گینه تپل و گینه گل؛ یا پیدن کھی و پیدن اووی و اوریشم کھی و اوریشم موری داشتند. همچنین معتقد بودند، دو نوع بنیو دارند؛ یکی اووی و دیگری بجی است. بجی در کوه‌ها می‌روید اما اووی در دلی‌ها، اطراف چشمه‌ها و لب دره‌ها می‌روید. بومیان معتقدند بنیوی بجی را می‌توان اووی کرد. یعنی گونه را یکی تلقی کرده و فقط رویشگاه را متفاوت می‌دانستند. اگر چه درمانگران محلی اظهار می‌داشتند که بنیوی بجی خاصیت شیرخشتش بهتر است.

- بومیان برای هر گیاه وجه تسمیه خاصی داشتند. مثلاً کارده دارای برگی مثل کارد بود، و یا اندک را باید اندک مصرف کرد (Rokaya, et al. 2005: 33-38). نیز به مواردی از این قبیل اشاره کردند مثلاً 'japo' گیاهی از تیره تاج خروسیان (با نام محلی 'japo' به معنی خروس است. چون این گیاه شبیه تاج خروس است، مردم غرب نپال بدان این نام را داده‌اند.

- برخی گیاهان در منطقه یک نام داشتند ولی مردم محلی از نام دیگر گیاه در منطقه دیگر آگاه بودند. مثلاً می‌گفتند اندک را در یاسوج خرگریو گویند. به این مورد در

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۱۹۷

منابع بررسی شده اشاره‌ای نشده است، هر چند نشان از آگاهی‌های گسترده بومیان درباره گیاه‌شناسی و بوم‌شناسی گیاهان دارد.

- محل برخی گیاهان مثل خرس‌کنی را فقط چوپانان آگاهی داشتند و برخی مثل جاشیر را همه زنان و مردان می‌دانستند. برخی گیاهان را می‌گفتند: «فقط فلانی بلده و می‌شناسه» و فقط اشخاص خاصی جایگاه و شرایط آنها را می‌دانستند. قاسمی پیربلوطی (۲۰۰۹) بین بختیارها با بومیان مصاحبه کرده که اغلب چوپانان یا زنانی بودند که هر روزه به کوهستان می‌رفتند و از محل برخی گیاهان فقط آنها آگاه بودند.

- استفاده از مناطق عدم حضور گیاه برای سرعت دادن به روند یافتن گیاه مهم و ارزشمند است، چرا که برخی مناطق حذف شده و سرعت کار بالا می‌رود. البته این قسمت را برای برخی گیاهان به وضوح می‌توانستند بیان کنند اما شامل همه گیاهان نمی‌شد. مثلاً برخی گیاهان بودند که امکان داشت در هر جایی برویند مانند کنگر و برخی گیاهان مانند کلوس یافتن آنها بسیار سخت بود. گرچه این دشواری شاید بدلیل رو به انقراض و در معرض تهدید بودن این دو از گیاهان در منطقه دلی‌کما نیز باشد. در منابع بررسی شده دانش بومی به این مورد هیچ اشاره‌ای نشده است.

- اهالی باغدار دلی‌کما گل موسیر و کلوس را از صحرا جمع کرده، خشک می‌کنند و بذرهايش را اطراف باغ‌هایشان می‌پاشند تا سال بعد بروید. این عمل نگاه عشایر به ازدیاد برخی گیاهان در حال انقراض مثل کلوس را نشان می‌دهد. با استفاده از این سری اقدامات مردم محلی می‌توان میزان و نوع گونه‌های مهم و در خطر را برآورد نمود و در پی راه چاره بود. (Panghal & et al. 2010) و نیز به یافتن گیاهان در معرض خطر با استفاده از دانسته‌های بومیان تاکید دارند.

- تعداد زیادی از گیاهان برای طول سال ذخیره می‌شوند. رایج‌ترین روش‌های ذخیره‌سازی خشک کردن در هوای آزاد و نگهداری در ظروف مناسب دردار یا کیسه‌های پارچه‌ای یا نایلونی است. مردم محلی فلسطین، پاکستان و هند نیز به همین

روش گیاهان را خشک و نگهداری می‌کنند (Reddy & et al. 2009: 408-412.,)
(Qureshi, & Ghufuran, 2007: 2291-2299).

- گیاهان در اتنوبوتانی کوهستان دلی‌کما به سه صورت خشک و تر و یا هر دو حالت تر و خشک مصرف می‌شدند. اغلب گیاهان خوراکی مثل سبزی‌های کوهی، برخی افزودنی‌های دوغ و برخی گیاهان دارویی مانند مری به صورت تر مصرف می‌شوند. گیاهانی که به هر دو صورت تر و خشک مصرف می‌شوند مثل افزودنی‌های دوغ (از جمله چویل، موسیر و کلوس) و برخی گیاهان افزودنی به غذا مانند گرورو و تره هستند. گیاهان افزودنی به غذا و بیشتر گیاهان دارویی به صورت خشک مصرف می‌شوند. گیاهان خشک خود بر اساس کاربرد، به سه صورت (پودر کرده، درسته، سائیده با دست) مصرف می‌شوند. در بیشتر مطالعات اتنوبوتانی از جمله مطالعه ایبرا^۱ و دیگران (۲۰۰۷) و اواد^۲ و دیگران (۲۰۰۹) به این موارد اشاره شده و بر حسب فراوانی و نیاز، مردم گیاهان را خشک یا تر مصرف می‌کردند. اما در این منابع تقسیم‌بندی به این وضوح دیده نشده است.

- اندام مصرفی در گیاهان خوراکی، دارویی و صنعتی متفاوت بوده است:
در گیاهان خوراکی از اندام‌های هوایی مانند برگ، ساقه، گل‌آذین و میوه بیشتر استفاده می‌شد.

اندام مورد استفاده در گیاهان صنعتی بر حسب نوع کاربرد متفاوت بوده است. مثلاً از اندام‌های هوایی برای جاروف، از چوب در ساخت ابزار خانگی و کشاورزی، در درختانی مانند بن، بنیو و ارزن از شیر و عصاره گیاه و از میوه محلو در ساخت گردنبند استفاده می‌شد.

در گیاهان دارویی اغلب از اندام‌های هوایی استفاده می‌شد، اما به ندرت از اندام‌های دیگر نیز استفاده می‌گردید. در برخی گیاهان از همه اندام‌های هوایی مانند برگ

1 . Ibrar & et al.
2 . Awad

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۱۹۹

و گل استفاده می‌شد. گیاهانی مانند خرس‌کنی و گل‌نگین از اندام‌های زیرزمینی آنها استفاده می‌شد. در هند نیز از سبزی‌ها و میوه‌ها و غده‌ها بیشترین بهره را می‌بردند. برگ، بذر، ساقه و ریشه به ترتیب بیشترین مقدار مصرف گیاهان خوراکی و صنعتی هستند (دالامین و دیگران، ۲۰۱۰). در گیاهان دارویی اغلب برگ، اندام‌های هوایی و گلها بیشترین کاربرد را دارند (احمدیان عطری و دیگران، ۲۰۰۹: ۳۴-۴۳).

- استفاده از درختان و درختچه‌ها برای سوخت یکی از دلایل وابستگی عشایر به گیاهان بود که در منطقه دیده می‌شد. قریشی و دیگران (۲۰۱۰) به بررسی گیاهان در مناطق کویری و خشک پاکستان پرداختند و نتیجه گرفتند که مردم بخصوص در جوامع ابتدایی برای ادامه زندگی خود به گیاهان وابسته هستند و از درختان به ویژه در کشورهای فقیر برای سوخت استفاده می‌کنند.

۲- بحث در حوزه باورها، رسوم و عقاید محلی ایل طیبی:

- اصطلاح «هر گیاهی فرق داره آه گیاه ده» به معنی هر گیاهی با گیاه دیگر فرق دارد. جزو اصول فکری بومیان بود و تشخیص گیاهان از همدیگر به نظرشان امری بدیهی بود. با این حال جوانترها برخی گیاهان را نمی‌شناختند مثلاً/شنوم و گنه‌بو^۱ را فقط چند نفر کهنسال در کل منطقه می‌شناختند. متأسفانه به دلیل یافت نشدن نمونه کامل، تشخیص نام علمی این دو گیاه محقق نگردید. در بسیاری از تحقیقات دانش بومی از جمله پروین^۲ و دیگران (۲۰۰۹) و هنریک و دیگران (۲۰۰۶) به این نکته اشاره شده است که دانش بومی نزد کهنسالان یک جامعه است.

-/شنوم و گنه‌بو دو گیاه ارزشمند و پرکاربرد دارویی در بین عشایر بودند که ضمن گردآوری دانش بومی آنها، اما متأسفانه به دلایل گوناگون از جمله کم شدن این گیاهان در منطقه، منطبق نبودن برخی فصول برداشت داده‌های تحقیق بر فصل رویش گیاهان و... محقق موفق به یافتن نمونه کامل و شناسایی علمی این گیاهان نشده است. پیشنهاد می‌شود در تحقیقات دیگر به شناسایی و معرفی این گیاهان پرداخته شود.

- در بین عشایر اندام‌های متفاوت گیاهان کاملاً متفاوت دیده می‌شوند تا جایی که الفاظ جداگانه‌ای دارند. این امر مخصوصاً در مورد چویل، کلوس بسیار پررنگ بود. در مطالعات قاسمی پیربلوطی (۲۰۰۹ و ۲۰۱۰) بین بختیاری‌ها نیز این نوع تقسیم‌بندی دیده شده است. مثلاً بختیاری‌ها نیز مانند طیبی‌ها ساقه کلوس را کلوس نامیده اما برگ آن را پرکلوس گویند و گویی برای هر کدام هویت گیاهی مجزا قائلند.

- گاه بیان می‌کردند که در بالاترین ارتفاع قله کوه بجز چویل، گینه، گل‌نگین و درمه گیاه دیگری نمی‌روید. به نظر می‌آید منظور گیاهان مورد استفاده (مانند گیاهان دارویی و خوراکی) است و گرنه همه واقف بودند که گیاهان دیگری نیز در قله کوه رویش دارد. در واقع سود و فایده دارویی و خوراکی گیاهان آنها را دارای اهمیت قابل ملاحظه نزد مردم بومی می‌نمود. بومیان هندی نیز گیاهان دارویی را تنها گیاهان سودمند می‌دانستند (Reddy & et al. 2009: 408-412).

- خواص در نگاه بومیان: در نظر بومیان بنیو درختی بی‌ثمر است. به روایت زنان کهنسال بنیو فقط برگش را دام می‌خورد و نفع دیگری ندارد. در اینجا منظور از فایده، ثمر و میوه است و گرنه فایده بنیو فراوان است. شیرخشت مهمترین فایده بنیو است. درمان انسان، علوفه دام، سایه و چتر خنک آن که پناه‌خانه‌هاست. از این گذشته صنایع دستی از جمله خیش، ابزار خانه‌داری و ... که از آن می‌سازند را همه بومیان واقفند. منابع بررسی شده در این مقوله حرفی برای گفتن نداشتند.

- نزد ایل طیبی گیاهان گینه، کیکم، بنیو و بید دارای تقدس فراوان برای بومیان بودند که سوختن آنها را گناه می‌دانستند. فقط از گینه برای گرم کردن شیر آن هم به اندازه‌ی یک قطعه هیزم در هر بار استفاده می‌کردند. معتقد بودند یک تکه هیزم گینه که زیر شیر بسوزد خیر و برکتی فراوان به شیر می‌دهد. سایه بید و بنیو را نیز مقدس و خنکتر از سایر درختان می‌دانستند. از برگ بلوط نیز در مایه زدن شیر استفاده کرده و معتقد بودند که برکت می‌آورد. از دود گیاهان داری‌بادی، هلپه، داری سیمی و برنجاس علاوه بر ضد عفونی‌کننده، برای چشم‌زخم و مبارکی نیز استفاده می‌کردند، بخصوص در

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۲۰۱

وار نو و در طویله نو دام‌ها در اول هر فصل کوچ. ثابت شده که مردم محلی سراسر دنیا از گیاهان علاوه بر تامین غذا و دارو برای نیازهای معنوی و فرهنگی خود نیز بهره می‌جویند (Feyssa, et al. 2011: 138-149). در فرهنگ ایرانی همچون بسیاری از اقوام دیگر، برای برخی از گیاهان و درختان مانند اسفند، گل محمدی، چنار، کنار، انار، مو (تاک) و سرو و توت و سنجد و ... نیرو و خواص و تقدس قائل هستند. این درختان در دفع برخی امراض و چشم زخم موثر می‌باشند. نیازمندان بر برخی از آنان دخیل می‌بندند و افسانه‌های بسیاری پیرامون آنها نقل می‌شود... (فرهادی، ۱۳۷۲: ۳۲۹).

در آخر با این که مستندات دانش بومی در بخش اتنوبوتانی در میان قبایل توسط گروه‌های محقق ثبت شده‌اند یا در حال ثبت شدن هستند، اما بسیاری از اطلاعات مربوط به گیاهان هنوز به درستی گردآوری نشده و مطالب موجود فاقد اعتبار کافی است (Rajendran & Maharajan, 2011: 80-87). اغلب این مطالعات به صورت لیستی از گیاهان است که طریقه و مصرف آنها واضح و مشخص نیست (Ali-Shtayeh & et al, 2008: 1-13) و ارزش این علم نانوشته، بشر را وادار به ثبت آن می‌کند (Gangwar & et al, 2010: 66-78). از سوی دیگر انتظار می‌رود که به دلیل برداشت‌های بی‌رویه، برخی از این گیاهان که توسط افراد سودجو انجام می‌شود مسئولین محترم منابع طبیعی چاره اندیشی‌های لازم را مدنظر داشته باشند تا با نابودی منابع غنی گیاهان دارویی در کشور مواجه نشویم (اهوازی و دیگران، ۱۳۸۶: ۷۴-۸۴).

منابع

- اداره کل منبع طبیعی استان کهگیلویه و بویر احمد. (۱۳۸۷). *طرح مرتعداری دلی‌کما* (منطقه هفت چشمه).
- اسماعیلی، ب. (۱۳۷۰). تغذیه طیور، *نشریه فنی*، تهران. وزارت کشاورزی و عمران روستایی، سازمان ترویج کشاورزی.

- اهوازی، م.، مظفریان، و.، نژاد ستاری، ط.، مجاب، ف.، چرخچیان، م. م.، خلیقی سیگارودی، ف.، اجنی، ی. (۱۳۸۶)، کاربرد دارویی سنتی گیاهان بومی منطقه الموت قزوین تیره‌های Rosaceae و Lamiaceae، *فصلنامه گیاهان دارویی*، شماره ۶.
- جمعه پور، محمود. (۱۳۸۵)، کاریز (قنات) دستاورد دانش و فرهنگ بومی زیستگاه‌های کرانه‌های کویر و نظام‌های وابسته به آن در ایران، *فصلنامه علوم اجتماعی*، شماره ۳۳.
- شاه‌حسینی، علیرضا. (۱۳۸۰)، ترانه‌های مشک‌زنی در عشایر دامنه‌های جنوبی البرز. *فصلنامه عشایری ذخایر انقلاب*، شماره ۴.
- فرهادی مرتضی. (۱۳۷۲)، گیاهان و درختان مقدس در فرهنگ ایرانی، *فصلنامه آینده سال نوزدهم*، شماره ۶-۴.
- مرد، س.ع.، شریفی، م.، فتحی مقدم، د.، نیسی، ن. (۱۳۸۴)، بررسی اثر ضد دردی پیاز گیاه لاله واژگون در رت و مقایسه آن با مورفین، *مجله علم پزشکی ایلام*، دوره پانزدهم، شماره سوم.
- همایونی، صادق. (۱۳۸۹)، *زنان و سروده‌های‌شان در گستره فرهنگ مردم ایران زمین*. نشر گل آذین.
- نقیبی هرات، ژ.، کمالی نژاد، م.، صادقی، م. ر.، صادقی پور، ح. ر.، اشراقیان، م. ر. (۱۳۸۸). مروری بر گیاه سداب *Ruta graveolens L.*، کاربرد آن در طب سنتی و یافته‌های تحقیقات نوین. *فصلنامه گیاهان دارویی*، شماره ۳۰.

- Ahmadian-Attari, M. M., Monsef Esfahani, H. R., Amin, G.R., Fazeli M.R., Jamalifar, H., Kamalinia, G., Khanlarbeik, M., Ashtiani, H., Farsam, H. (2009). The Ethnopharmacological Study on Antibacterial Activity of some Selected Plants Used in Iranian Traditional Medicine. *Journal of Medicinal Plants*, 8(31): 50-57.
- Akin, M ., D. Oguz. H. T. Saracoglu. (2010). Antibacterial Activity of Essential oil from *Thymbra spicata* var, *spicata* L. and *Teucrium polium* (Stapf Brig.) *International Journal of Pharmaceutical and Applied Sciences/1* (1).
- Albuquerque, U.P.D., Medeiros, P.M.D., Almeida, A.L.S.D., Monteiro, J.M., Lins Neto, Ernani, M.F.D., Melo, J.G.D., Santos, J.P.D. (2007). Medicinal plants of the caatinga (semi-arid) vegetation of NE Brazil: A quantitative approach. *Journal of Ethnopharmacology*, 114: 325-354.
- Ali-Shtayeh, M., Jamous, R. M., Al-Shafi, J. H., Elgharabah, W. A., Kherfan, F. A., Qarariah, K. H., Khdaif, I. S., Soos, I. M., Musleh, A. A., Isa, B. A., Herzallah, H. M., Khlaif, R. B., Aiash, S. M., Swaiti, G. M., Abuzahra, M. A., Haj-Ali, M.M., Saifi, N. A., Azem, H. K., and Nasrallah, H. A. (2008). *Traditional knowledge of wild edible plants used in Palestine* (Northern West Bank): A comparative study. *J. Ethnobiology and Ethnomedicine*, 4:1-13.
- Awad, R., Ahmed, F., Bourbonnais-Spear, N., Mullally, M., Anhta, C., Tang A., Merali, Z., Maquin, P., Caal, F., Cal, V., Poveda, L., Vindas, P. S., Trudeau, V. L., Arnason, J. T. (2009). *Ethnopharmacology of Q'eqchi' Maya antiepileptic and anxiolytic plants: Effects on the GABAergic system*. *J. Ethnopharmacology* 125 . 257° 264.
- Coe, F.G. (2008). *Ethnobotany of the Rama of South eastern Nicaragua and Comparisons with Miskitu Plant Lore*. *Economic Botany*, 62 (1): 40-59.

- De Vos, P. (2010). European materia medicain historical texts: Longevity of a tradition and implications for future use. *Journal of Ethnopharmacology*, 132:28-47.
- Dlamini, N. R., Moroka, T., Mlotshwa, L., Reddy, J., Botha, G. (2010). *Indigenous edible plants as sources of nutrients and health benefitting components* (nutraceuticals) Science real and relevant conference, 1:11.
- Feysa, D. H., Njoka, J. T., Asfaw, Z. and M. M. Nyangito. (2011). *Seasonal availability and consumption of wild edible plants in semiarid Ethiopia: Implications to food security and climate change adaptation*. J. Horticulture and Forestry, 3(5): 138-149.
- Gangwar, K., Deepali, K. and Gangwar, R. S. (2010). *Ethnomedicinal Plant Diversity in Kumaun Himalaya of Uttarakhand*, India, Nature and Science. 8(5): 66-78.
- Ghasemi Pirbalouti, a. (2009). Medicinal plants used in chaharmahal and bakhtyari districts of iran.kerla qolonica. 55(2): 69-77.
- Ghasemi Pirbalouti, A., Malekpoor, F., Enteshari, Sh. and Yousefi, M. (2010). Antibacterial Activity of Some Folklore Medicinal Plants Used by Bakhtiari Tribal in Southwest Iran. *International Journal of Biology*, 2(2): 551-560.
- Ghorbani A. (2005). *Studies on pharmaceutical ethnobotany in the region of Turkmen Sahra, north of Iran* (Part1): General results. J. Ethnopharmacol, 102: 58-68.
- Giday, M., Asfaw, Z., Woldu, Z. (2010). *Ethnomedicinal study of plants used by Sheko ethnic group of Ethiopia*. J. Ethnopharmacology, 132: 75° 85.

- Hadjichambis, A., Paraskeva-Hadjichambi, D., Della, A., Giusti, M., Pasquale, D. E., Lenzarini, C., Censorii, E., Gonzales-Tejero, M. R., Sanchez- Rojas, C. P., Ramiro-Gutierrez, J., Skoula, M., Johnson, C. H., Sarpakia, A., Hmoumouchi, M., Jorhi, S., Demerdash, M., El-Zayat, M., Pioroni, A. (2007). Wild and semi-domesticated food plant consumption in seven circum Mediterranean areas. *International Journal of Food Sciences and Nutrition*, 99999:11-32.
- Heinrich, M., Kufer, J., Leonti, M., Pardo-de-Santayana, M. (2006). Ethnobotany and ethnopharmacology-Interdisciplinary links with the historical sciences. *Journal of Ethnopharmacology* 107: 157° 160.
- Ibrar, M., F. Hussain, and A. Sultan. (2007). *Ethnobotanical Studies on Plant Resources of Ranyal Hills*, District Shangla, Pakistan. Pak. J. Bot, 39(2): 329-337.
- Júnior, N. N. And Sato, M. (2005). *Ethnoecology And Conservation In Protected Natural Areas*: Incorporating Local Knowledge In Superagui National Park Management, Braz. J. Biol, 65(1): 117-127.
- Khan, S.W., and Khatoon, S. (2008). *Ethnobotanical Studies on some useful herbs of Haramosh and Bugrote Valleys in Gilgit*, Northern Areas of Pakistan. Pak. J. Bot, 40 (1): 43-58.
- Loi, M.C., F. Polic, Sacchetti, G., Seleno, M.B., Ballero, M. (2004). *Ethnopharmacology of Ogliastra* (Villagrande Strisaili, Sardinia, Italy). *Fitoterapia*, 75: 277° 295.
- Mazandarani, M. (2006). *Ethnobotany and folk pharmaceutical knowledge of the major trees or shrubs in North of Iran*. J. Plant Science Research, 1 (2): 1-7.
- Meng, Q., Niu, Y., Niu, X., Roubin, R.H., Hanrahan, J.R. (2009). Ethnobotany, phytochemistry and pharmacology of the genus *Caragana*

used intrad itional Chinese medicine. *Journal of Ethnopharmacology*, 124: 350.368.

- Naghibi, F., Mosaddegh, M., Motamed-Mohammadi, S., and Ghorbani, A. (2005). Labiatae Family in folk Medicine in Iran: from Ethnobotany to Pharmacology. *Iranian Journal of Pharmaceutical Research*, 2: 63-79.
- Ozturk, m., uysal, i., gücel, s., mert, t., akcicek, e. and celik, s. (2008). *Ethnoecology of poisonous plants of turkey and northern Cyprus*. pak. j. bot, 40(4): 1359-1386.
- Panghal, M., Arya, V., Yadav, S., Kumar, S., Yadav, J. P. (2010). *Indigenous knowledge of medicinal plants used by Saperas community of Khetawas*, Jhajja District, Haryana, India. J. Ethnobiology and Ethnomedicine, 6:4.
- Parveen, B. Upadhyay, S. R., Kumar1, A. (2009). *Traditional uses of medicinal plants among the rural communities of Churu district in the Thar Desert*, India. J. Ethnopharmacology, 113: 387° 399.
- Pieroni, A. (2000). *Medicinal plants and food medicines in the folk traditions of the upper Lucca Province*, Italy. J Ethnopharmacol, 70: 235° 73.
- Posey, D. A. (2002). *Commodification of the sacred through intellectual property rights*. J. Ethnopharmacol, 83: 3-12.
- Qureshi R., G. R. Bhatti And R. A. Memon. (2010). *Ethnomedicinal uses of herbs from northern part of nara desert, pakistan*. pak. j. bot, 42(2): 839-851.
- Qureshi, r. A. And Ghufuran, m. A. (2007). *Indigenous knowledge of selected medicinal wild plants of district attock, punjab, Pakistan*. Pak. J. Bot, 39(7): 2291-2299.

قوم گیاه‌شناسی گیاهان غیرعلوفه‌ای منطقه ... ۲۰۷

- Qureshi, R. and G.R. Bhatti. (2008). *Ethnobotany of plants used by the Thari people of Nara Desert*, Pakistan. *Fitoterapia*, 79: 468-473.
- Rajendran, S. R., and Maharajan, M. (2011). *Wild edible plant Diversity of Kotagiri Hills a Part of Nilgiri Biosphere Reserve*, Southern India. *J. Research in Biology*, 2: 80-87.
- Reddy, C. S., Reddy, K. N., Murthy, E. N. and V. S. Raju. (2009). Traditional medicinal plants in Seshachalam hills, Andhra Pradesh, India. *Journal of Medicinal Plants Research*, 3(5): 408-412.
- Rokaya, M. B., Shrestha, M. R. And Ghimir, S. K. (2005). ethnoecology of natural environment in trans-himalyan region of west nepal. *Banko Jankari. Journal of Forestry Information For Nepal*. 15(2): 33-38
- Tahraoui, A., El-Hilaly, J., Israili, Z.H., Lyoussi. B. (2007). Ethnopharmacological survey of plants used in the traditional treatment of hypertension and diabetes in south-eastern Morocco (Errachidia province). *Journal of Ethnopharmacology*, 110: 105° 117.
- Tene, V., Malagón, O., Finzi, V. P., Vidari, G., Armijos, Ch., Zaragoza, T. (2007). An ethnobotanical survey of medicinal plants used in Loja and Zamora-Chinchiipe, Ecuador. *Journal of Ethnopharmacology*, 111: 63° 81.
- Tiwari, J. K., Ballabha, R. and Tiwari, P. (2010). *Some Promising Wild Edible Plants of Srinagar and its Adjacent Area in Alaknanda Valley of Garhwal Himalaya*, India. *J. American Science*, 6(4).